

University of Groningen

De ethiek van Erich Fromm, een humanistisch appèl

Santing, Eppinus Cornelis

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1984

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Santing, E. C. (1984). *De ethiek van Erich Fromm, een humanistisch appèl*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Inleiding

1 Probleemstelling en verantwoording

De probleemstelling die aan deze studie ten grondslag ligt, kan worden weergegeven met behulp van de volgende vragen:

- a. Welke opvattingen heeft Fromm omtrent ethiek ontwikkeld?
- b. Welke betekenis moet aan deze opvattingen worden toegekend?

De eerste vraag geeft aanleiding tot onderzoek dat in hoofdzaak descriptief en vergelijkend van aard is. Omdat het o.i. niet juist is het denken over ethiek los te zien van antropologische inzichten, zullen we ook aandacht besteden aan Fromms mensvisie. Tevens moet de vraag worden gesteld hoe het denken van Fromm zich verhoudt tot het marxisme en het existentialisme. Hierdoor wordt het mogelijk Fromms inzichten scherper te omlijnen.

De tweede vraag heeft betrekking op de waardering van Fromms ethiek. Daartoe zullen bepaalde criteria moeten worden ontwikkeld. Het gaat daarbij om criteria die het mogelijk maken uitspraken te doen over de mate waarin het denken van Fromm een stimulerende bijdrage kan leveren tot de ethische bezinning.

Nu de probleemstelling in het kort is toegelicht, moet de vraag worden gesteld naar het belang van dit onderzoek. Het antwoord op deze vraag hangt samen met de situatie waarin onze cultuur zich bevindt. Er zijn cultuurpatronen waar het zedelijk behoren weinig problematisch is. Het bestaande normatieve kader wordt als vanzelfsprekend geaccepteerd en bewerkstelligt een gemeenschappelijk handelen.¹ In een dergelijke cultuur is het nemen van authentieke zedelijke beslissingen tot een minimum gereduceerd. Dit beeld is naar onze mening niet van toepassing op de tegenwoordige westerse cultuur. Eerder schijnt het tegendeel het geval, want zij wordt gekenmerkt door tegenstrijdigheden, twijfel aan haar grondslagen en een opeenhoping van onoplosbaar lijkende problemen.² Een situatie die een voedingsbodem kan vormen voor apathie, nihilisme en het verlangen naar autoritaire oplossingen.

Maar zover hoeft het niet te komen. De mens is geen passieve factor in het historisch gebeuren, en hij moet zich door het 'doemdenken' ook niet tot een dergelijke rol laten verleiden. De mens is niet slechts, zegt Karl Jaspers, maar weet dat hij is.³ Deze uitspraak impliceert het unieke ver-

mogen tot reflexie. In de reflexie verliest het bestaande zijn vanzelfsprekendheid. Het feitelijke wordt doorbroken en er ontstaat ruimte voor het mogelijke. In de confrontatie met het mogelijke ligt ook het zedelijk moment.⁴ De mens kan niet zijn toekomst ontwerpen zonder daarbij te beslissen over zichzelf en de wereld. Beslissingen waarin goed en kwaad gestalte krijgen.

Wie zich op het standpunt stelt dat de mens zelf vorm kan en moet geven aan zijn bestaan, zal de uitdaging onderkennen die bepalend is voor de huidige situatie (we gaan in het tweede deel van deze inleiding wat nader in op deze situatie). Wellicht meer dan ooit moet de mens inhoud geven aan zijn subject-zijn. De volgende woorden van Fromm houden rechtstreeks verband met deze opgave: 'De menselijke beschavingsgeschiedenis begon zo ongeveer 8000 à 10.000 jaar geleden met de neolithische evolutie, de ontwikkeling van de landbouw . . . Het geboorteproses van de mens heeft nu 10.000 jaar geduurd en de komende tien jaar zullen mogelijk uitmaken of dit hele menselijke experiment dat 10.000 jaar geleden begon geslaagd zal zijn en of de mens 'levend' geboren wordt, óf 'dood' geboren wordt en het experiment mislukt. En dat hangt van ons af. Het is afhankelijk van het feit of men zal inzien dat de mens weer centraal geplaatst moet worden in het leven'.⁵

Het lijkt de moeite waard deze opvattingen nader te onderzoeken. Hoe worden ze uitgewerkt en bieden ze werkelijk een perspectief? Slaagt Fromm erin een humanistische ethiek te ontwikkelen die meer is dan een geheel van abstracte overwegingen? Onze tijd heeft behoefte aan concrete ethiek. Niet alleen als preventie tegen doemdenken, maar ook om ons te weerhouden van een vlucht in de nostalgie. Zo is het een illusie te menen dat de ontwikkeling van wetenschap en techniek ongedaan kan worden gemaakt. Het gaat om verworvenheden waarmee we letterlijk (nog) moeten leren leven. Een praktische filosofie kan daarbij goede diensten bewijzen. Praktische filosofie in de vorm van een ethiek die zich niet verliest in het formele, maar die partij durft te kiezen. De denkbeelden van Fromm wekken in dit opzicht verwachtingen die nadere bestudering rechtvaardigen.

2 Enkele aspecten van de moderne westerse cultuur

De huidige westerse cultuur zo te beschrijven dat enigermate aanspraak kan worden gemaakt op volledigheid is een opgave die buiten het bestek van deze studie valt.⁶ We beperken ons daarom tot enkele aspecten, n.l.: techniek en wetenschap, sociale relaties en zelfbeleving.

a Techniek en wetenschap

Wie de primitieve bewerking van vuursteen tracht te vergelijken met het